

УНІФОРМА ЛІНІЙНОЇ ПІХОТИ РОСІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1787-1791 РР.

І.С.Татаринов

(аспірант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

Стаття посвячена характеристиці та опису військового костюма найбільш масової частини російської армії – лінійної піхоти – в час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Детально розглядається кожен елемент уніформи рядових, офіцерів та музикантів.

This paper focuses on the characterization and description of the military costume of the Russian line infantry during the Russian-Turkish war of 1787-1791. The authors describe in detail each element of the uniform rank and file officers, and musicians.

Військовий одяг на рівні зі зброєю є одним із визначних бойових факторів, що допомагають воїнові діяти максимально ефективно у бою. Якщо уніформа не виконує своїх головних функцій (захистити від холоду та спеки), сковує рухи, не дає можливості вільно діяти зброєю, то її бойова цінність надзвичайно низька.

Дослідження уніформи важливе для якісного і всебічного відображення правдивих реалій будь-якої війни, особливо це стосується періоду XVIII ст. У цей час уніформа мала бути надзвичайно красивою й ефектною. Під впливом моди вона регулярно змінювалася. Сьогодні без прискіпливого дослідження важко відтворити зовнішній вигляд воїнів тієї доби. Масова культура зображає їх однаковими протягом усього XVIII ст. Не рідко і дослідники припускаються цієї помилки, не маючи у своєму розпорядженні достатньої кількості матеріалів. У цій статті ми спробуємо коротко охарактеризувати та описати військову уніформу доби російсько-турецької війни 1787-1791 рр., а саме – наймасовішої частини російської армії – лінійної піхоти.

Головним джерелом, що дозволяє скласти досить точне уявлення про уніформу цієї доби, дає «Изображение мундиров Российско-Императорскаго войска, состоящих 88 лиц иллюминированных» [1]. Вона була видана 1793 року й містить зображення різних чинів російської армії за станом на кінцевий період російсько-турецької війни 1787-1791 рр.

Серед попередників, які глибоко досліджували військову уніформу російської армії цього періоду, можна назвати О.В. Вісковатова. Він, за дорученням царя Миколи I, опрацював значні масиви архівних джерел і написав одну з найвизначніших праць російської військової історії – «Историческое описание одежды и вооружения Российских войск с древнейших времён до 1855 г.». Видавалася вона у 1841–1862 рр. Четвертий та п'ятий томи цієї серії присвячено докладному опису складу, озброєння, оснащення та спорядження російської армії доби Катерини Великої [2; 3].

Після революції, у міжвоєнний період, всі дослідження стосовно історії збройних сил царської Росії оголошувались антидержавними і припинялись. Радянська влада перекреслювала військові досягнення імперських часів і створювала нові ідеали на основі подвигів Червоної армії під час громадянської війни. Тому частина військових істориків змушена була втікати за кордон. Тут у еміграції вони продовжували займатися дослідженням російської армії. Одним із таких емігрантів був В.В. Звєгінцов. Його праця «Російська армія» [4] являє собою сім томів (російською та французькою мовами) з описом і малюнками (близько 10 000 зображень) обмундирування і спорядження російської армії в її історичному розвитку (1700-1917). Автор зібрав воедино, ретельно проаналізував і систематизував різноманітні джерела з фондів зарубіжних і російських музеїв, архівів, бібліотек і приватних колекцій, створивши унікальний звід і фундаментальну основу для майбутніх досліджень.

У післявоєнну добу дослідження російської імператорської армії, зокрема її уніформи, відновлюється радянськими істориками. Так, А.В. Юрасовським у 1985 р. було видано працю «Русский военный мундир XVIII века» про уніформу російської армії.

Після розпаду Радянського Союзу, в Росії інтерес до збройних сил російської армії не тільки не зник, а навіть збільшився. У 1996 р. С.А. Летін видав книгу про уніформу російської армії у XVIII ст. – «Русский военный мундир XVIII века. Краткий исторический очерк». На сучасному етапі одним із найвизначніших дослідників російської армії другої половини XVIII ст., зокрема її уніформи, є О.Г. Леонов, який у 1995 р. разом з І.Е. Ульяновим видав книгу «Регулярная пехота: 1698 – 1801» [5]. У 1998 – 2005 рр. він написав ряд статей, присвячених розвитку російської піхоти та кавалерії у добу правління Катерини II.

Крім О.Г. Леонова, активним вивченням російського військового костюма періоду II пол. XVIII ст. на сучасному етапі займаються П.Г. Альохін, Г.Е. Введенський, В. Єгоров, А.В. Кібовський, С.Д. Охлябін та ін.

На основі названих праць та ще кількох письмових джерел можна стверджувати, що перед російсько-турецькою війною 1787-1791 рр. у Російській імперії було проведено ряд військових перетворень. Вони розпочалися з ініціативи П.О. Потьомкіна у 1770-х рр. і були дуже прогресивними для свого часу. Реформа, яку запропонував Потьомкін, передбачала не тільки переведення армії на нові штати, а й повну заміну мундирних табелів та часткову заміну озброєння армії.

У 1784 р. Г.О. Потьомкіна було призначено президентом Військової колегії. На початку 80-х рр. він став приділяти особливу увагу питанням обмундирування та спорядження армії. Після цілого ряду консультацій з російськими й іноземними діячами він затвердив нові зразки уніформи, амуніції та озброєння, які за рядом прикмет стояли значно вище рівня військового спорядження, не тільки турецької, а й більшості європейських армій.

До реформ Потьомкіна російська армія біла одягнута у мундири пруського зразка, які були на той час дуже модними, але абсолютно не зручними для солдатів. До того ж військовослужбовцям обов'язково потрібно було мати складну напудрену зачіску з косою і буклями, яка спричиняла безліч незручностей. Таке обмундирування справляло блискуче враження на парадах, але було абсолютно не придатним для польової служби. Тому 1783 року в представленій імператриці доповідній записці про одяг та озброєння військ Г.О. Потьомкін сформулював свої основні погляди на цю проблему [6]. У першу чергу пропонувалося позбутися обтяжливої для солдата зачіски з буклями, косою і пудрою. За свідченням князя, догляд за зачіскою вимагав не менше 6 годин перед вартою і до 12 годин перед полковим строєм. При цьому солдати змушені були не спати всю ніч. Для придбання ж усього необхідного перукарського приладдя нижні чини витрачали власні гроші – не менше 1 крб. 5 коп. на рік. «Завиватися, пудритися, плести коси, солдатська чи це справа? – Писав Г. О. Потьомкін. – У них камердинерів немає».

Капелюх, на його думку, був «убором непридатним»: «... він голови не прикриває і стирчить кінцями на всі боки, змушує солдата завжди дбати про те, щоб його не поміяти, ... та й не закриває також від морозу вух». Пропонуючи запровадити замість капелюха каску, Г.О. Потьомкін обґрунтовував це тим, що каска «вигляд дає гожий солдатіві, і є наряд військовий характеристичний».

Висловлюючи свої задуми, князь писав, що солдатіві потрібно дати «все, що може служити збереженню здоров'я і захисту від негоди... Армія Російська, витягнута з борошна, не перестане підносити молитви. Солдат буде здоровішим і, позбавившись чепурних кайданів, значно повороткішим і хоробрішим» [6, 577 – 585].

У російській регулярній армії після змін, які запропонував Г.О. Потьомкін, новий комплект обмундирування до 1786 р. склався остаточно, хоча окремі його елементи з'являлися у полках і раніше. Основними складовими цього комплекту для лінійної піхоти стали каска, куртка, штани та чоботи.

Пояркова каска мала круглу тулію з вертикально стоячим налобником – козирем і фігурно вирізаним козирком, обшитим по краю чорною шкірою. Внизу налобника кріпилася металева або шкіряна бляха, трохи розширена спереду; по краю налобника йшов плюмаж з вовняних ниток, хутра або пір'я. Тулія мала суконний обідок. Ззаду пришивалися одна, дві або три суконні лопаті, обшиті чорною тасьмою. Підборідний ремінь з чорної шкіри застібався зліва на

латунний гудзик. У холодну погоду лопаті закривали вуха солдата, пристібаючись до гудзиків на лацканах [2, 68-69].

Куртка істотно відрізнялася від колишнього мундира довжиною і була просторішою. Вона мала короткі поли, які відгиналися догори, відкладний комір, лацкани і розрізні рукава. Її шили із зеленого сукна світлого відтінку. Комір, лацкани, рукава, обшивка відворотів полів і облямівка ззаду (у розрізі і в складках) робилися з червоного сукна. Нижче ліфа поли розрізалися, з кожною боку закладалися прошиті складки. Гудзики пришивалися на лацканах (по 7), на обшлагах (по 2), вище вилогів (по 2), на ліфі (2) і на лівому плечі (1). Застібався мундир на 10 пар гачків і петель. Під курткою міг носитися короткий камзольчик, швидше за все, без рукавів і коміра, на виготовлення якого йшли старі каптани та опанчі [2, 67-68].

Суконні червоні шаровари нижче колін обшивалися шкірою і застібалися з кожного боку на 7 гудзиків. Перед каблуком чобота проходив шкіряний ремінець (штрипок). По зовнішніх швах шаровари обшивалися жовтими смугами, вирізаними круглими зубцями. Шкіряна обшивка спереду мала фігурний виріз і обкладалась по краю білою тасьмою.

Узимку та в негоду солдати могли носити опанчу (плащ), яка шилася з білого сукна. Влітку солдати одягали полотняні кітелі і штани з обтяжними гудзиками. Крій кітеля найчастіше повторював крій куртки, а штани робилися дуже просторими і мали козирки, що прикривали носок чобота. Чорна краватка з білою обшивкою по краю, манишка і білі манжети залишилися без змін. Замість високих чобіт і черевиків нижні чини отримали круглоносі змазні чоботи з низькими підборами і невисокими халявами [7, 499].

Для нижніх чинів також запроваджувалася спрощена зачіска «у дужку»: волосся з боків і ззаду обстригали на однакову довжину (до половини вуха). Офіцери продовжували носити зачіски колишніх зразків, з пудрою і косами [2, 69].

Розглянемо тепер відмінності в обмундируванні різних видів російської лінійної піхоти. Мушкетери складали основу лінійних полків, а гренадери були їх елітою. Обидва типи піхотинців носили чорні каски з червоним обідком, що мав жовту облямівку або обшивався жовтим шнуром чи тасьмою по краю. Гребінь-плюмаж у мушкетерів був жовтий, а в гренадерів – білий. Бляха на налобнику робилася з латуні; в гренадерів вона була ширша і прикрашалася зображенням вензеля імператриці під короною в оточенні двох лаврових гілок. Зліва до тулії кріпився білий бант і султанчик з пір'я або ниток [5, 90].

Каптани музикантів обшивалися білою тасьмою по швах рукавів і впоперек них у 5 рядів, по краях вилогів, лацканів і відворотів фалд. На лацканах біля гудзиків нашивалися білі кисточки. У полкових барабанщиків і музикантів полкового оркестру розшивка була багатша: тасьмою обшивалися всі шви каптана, лацканів, обшлагів, а гудзики над обшлагами оформлялися подвійними петлями [2, 71].

Форма офіцерів змінилася не дуже: трохи вищим став капелюх без обшивки, колір штанів змінився на білий, були виведені з вживання штиблети, краватка стала білою. Головна офіцерська відзнака – горжет (нагрудний знак) став меншим за розміром. Через два роки після введення нової форми виявилось, що обмундирування офіцерів занадто виділяється в строю і приваблює увагу ворожих стрільців. Тому з 1788 року офіцери армії Потьомкіна змушені були перейти на новий комплект обмундирування, схожого на солдатське. Офіцерські каски були без лопастей, обідок обшивався товстим золотим галуном, а краї козирка – вузьким. Бляха була ширша, ніж у рядових, визолочена і мала випукле зображення вензеля. На панталонах була відсутня шкіряна обшивка. Не можна сказати, що офіцери з захопленням прийняли нове зручне обмундирування, оскільки воно абсолютно не відповідало тогочасній моді. Лише незаможні офіцери оцінили недорогий і невибагливий одяг. Г. О. Потьомкіну доводилося заохочувати підлеглих своїм прикладом, встановлюючи у військах власну моду. За розповідями очевидців, він «... наказав зробити собі ... мундир із солдатського сукна, щоб своїм прикладом заохотити офіцерів не витратити кошти з малої своєї платні на купівлю тонкого сукна... Йому у догоду всі генерали зробили такі мундири. Отже, хоча наказу і не було, але майже всі штаб- і обер-офіцери з задоволенням усю війну одягалися у куртки з товстого сукна, як солдати...» [8, 106].

Нестройові офіцерського чину відрізнялися від стройових офіцерів лише відсутністю знаків і шарфів. Решта нестройових носили мундири стройових нижніх чинів, але замість каски їм було присвоєно червоний картуз, куртки були повністю зеленими [1, 71-72].

Уведення нової форми, не підкріплене суворим контролем за виконанням наказів і не забезпечене в достатній мірі промисловими поставками, призвело до надмірної строкатості мундирів у військах. Наприклад, у Малоросійському гренадерському полку, шефом якого був П.О. Рум'янець, солдати аж до 1795 р. продовжували носити напудрені зачіски з косами, бо фельдмаршал, як це не дивно, був великим шанувальником пруської форми. Цей же полк мав замість належних касок хутрянні гренадерські шапки «французкого зразка». У полках, не підпорядкованих Г.О. Потьомкіну, винахідливість полкових командирів була невичерпна. Київський піхотний полк мав обмундирування з тонкого сукна, в Козловському полку солдати носили єгерські «вузькі шаровари, півчобітки зі шнурками, короткі куртки, вишиті жабо і краватки з чорно-білими бантами». На шапках гренадерів командир цього полку Іван Бібіков «Наказав розмістити свій герб замість вензеля імператриці...» [5, 156].

Але і встановлені предмети обмундирування часто робилися з відступами від зразків, особливо в цьому плані відрізнялися каски. Колір гребня міг бути жовтим, чорним, білим або червоним. Гребня, а іноді і налобника могло не бути взагалі, часто змінювалися колір і форма султанчика, оформлення латунних блях. Обідки шапки могли обшиватись хутром. Налобник гренадерських касок інколи робився зі штампованої шкіри, пофарбованої зверху. Каптани були більш одноманітні, але і тут існували відмінності: вище обшлагів гудзиків могло не бути, по-різному обшивалися відвороти фалд. Змінювалася форма суконної викладки по швах штанів і форма вирізу шкіряної обшивки. Але найбільші вольності допускалися в обмундируванні музикантів і офіцерів. За спогадами графа А.Ф. Ланжерона, мундири музикантів, розшивалися золотом і сріблом. Малюнок розшивки каптанів у музикантів змінювався від полку до полку [5, 157].

Отже, в більшості полків російської лінійної піхоти дуже часто не дотримувалися мундирних регламентів повною мірою, тому не рідко в уніформі були присутні позаустановні елементи. Однак описана вище уніформа була достатньо зручною для піхотинців, не сковувала рухів і давала можливість вільно діяти вогнепальною та холодною зброєю у бою. Та був у «потьомкінської» уніформи й один відчутний недолік – вона виявилася слабо пристосованою до осінньо-зимового сезону степу Причорномор'я.

1. Изображение мундиров Российско-Императорскаго войска, состоящих 88 лиц иллуминированных. – СПб., 1793.
2. Висковатов А.В. Историческое описание одежды и вооружения Российских войск, съ рисунками, составленное по Высочайшему повелению: В 18 ч. – Ч. 4. – СПб., 1899.
3. Висковатов А.В. Историческое описание одежды и вооружения Российских войск, съ рисунками, составленное по Высочайшему повелению: В 18 ч. – Ч. 5. – СПб., 1899.
4. Звегинцов В.В. Русская армия: В 7 ч. – Ч. 2. – Париж, 1969.
5. Леонов О.Г., Ульянов И.Э. Регулярная пехота: 1698 – 1801. История Российских войск. – М., 1995.
6. Потемкин Г.А. Екатерине II. Об одежде и вооружении сил // Екатерина Вторая и Г.А. Потемкин. Личная переписка (1769–1791) / Издание подготовил В.С. Лопатин. – М., 2009.
7. Потрашков С.В., Потрашков А.С. Иллюстрированный военно-исторический словарь. – М., 2007.
8. Энгельгардт Л. Н. Записки 1766-1836. – М., 1868.